

Lager på lager på lager

SINGLE CONTEXT. Mitt i Enköping pågår en av Sveriges största stadsarkeologiska undersökningar. Arkeologer gräver sig ner århundrade för århundrade och urskiljer lagren med metoden framför alla – single context.

AV STAFFAN ENG FOTO ADAM HULTBERG

I mitten av utgrävningsområdet finns ett förundersökningsschakt som visar marken i tvärsnitt från sidan. Överst i snittytan syns ett lager med rundade stenar. Längre ner tittar en välbevarad trästock fram.

– Om man bara studerar den här vertikala profilen så ser det ut som ett stengolv och en syllstock från ett hus. Men när vi undersöker de horisontella ytorna runt omkring så ser vi att det i stället är en gata, säger arkeologen Tomas Westberg.

Schaktet illustrerar risken för feltolkningar med det gamla sättet att gräva, då arkeologerna lade stor möda på att dokumentera tvådimensionella snitt och dra slutsatser utifrån dem.

På utgrävningen i kvarteret Traktören, som ligger alldeles vid Stora torget i centrala Enköping, försöker Tomas Westberg och hans kollega Mathias Bäck att i stället tänka horisontellt. Det innebär att de hela tiden försöker gräva ut det lager som är yngst.

När de är klara tar de bort det och fortsätter med det näst yngsta lagret. På så sätt jobbar de sig tillbaka i tiden i omvänd ordning

mot hur lagren en gång har kommit till. Det gör det mycket lättare att avgöra hur de olika lagren förhåller sig till varandra tidsmässigt.

– Vi ser till exempel att gatan överlagrar huset intill. Alltså är huset äldre. När vi sedan tar bort gatan så hittar vi kanske en annan gata under den som tangerar grundläggningen till huset. Då kan vi säga att huset och den äldre gatan är samtida. På det sättet kan vi fånga alla relationer som beskriver bebyggelsesekvenserna, säger Tomas Westberg.

I dag kan det här sättet att gräva låta som en självklarhet. Men så sent som på 1990-talet var det fortfarande vanligt i Sverige att undersökningarna skedde i ett rutnät, där man grävde ut varje ruta i decimetertjocka stick. Sedan antog man helt enkelt att fynden i de nedersta sticken var äldst.

I Enköping skulle

detta sätt att gräva ha lett till helt felaktiga dateringar, eftersom marken i det medeltida stadskvarteret – till skillnad från dagens centrum – sluttade ner mot Mälaren. Det gör att fynden blir yngre och yngre i riktning mot vattnet, trots att de ligger på samma nivå under markytan.

– Man jobbade inte efter de faktiska lagren i marken, utan det var helt konstruerade nivåer. När vi gräver försöker vi däremot återskapa vad folk har gjort. Det är den stora skillnaden, säger **Mathias Bäck**.

Med hjälp av gps mäter arkeologerna kontinuerligt in varje lager i databasprogrammet Intrasis. Resultatet syns som färgglada konturer på en tvådimensionell plan av området. I programmet kan arkeologerna också ta fram en matris som visar i vilken ordning lagren täcker varandra.

– Matrisen är ett arbetsredskap för att bena ut det faktiska skeendet. När vi senare gör analysen går vi tillbaka och kollar: det här lagret täckte tydligen huset, alltså måste huset vara äldre, säger Mathias Bäck.

Metoden att redan i fält separera varje lager – eller ”kontext” – kallas *single context* eller *kontextuell arkeologi*. Den uppstod i London i slutet av

Det är svårt att dra slutsatser från ett vertikalt snitt. Det är först när man gräver ut lagren horisontellt som alla pusselbitar faller på plats.

1970-talet, när det hårda exploaterings-trycket fick uppdragsarkeologerna att söka efter nya sätt att spara tid.

Vid det laget hade britten redan börjat gräva över hela ytor i stället för i rutnät. Till det lade de nu den Bermudafödde arkeologen Edward C. Harris sätt att systematiskt dokumentera varje lager för sig, och beskriva lagerföljden med ett diagram – en så kallad *Harris matrix*.

I Sverige var Mathias Bäck med om att introducera single context i en undersökning på Birka på 1990-talet. Det var ett av de första stora svenska projekten som använde digitala inmätningar i kombination med så kallade kontextblanketter, där respektive kontext beskrivs med hjälp av standardiserade uppgifter.

– Kontextblanketterna är en viktig del av metoden, eftersom frågorna styr in arkeologen på händelseförlopp, säger han.

I dag har pappersblanketterna ersatts med surfplattor, och *single context* används vid nästan alla stadsarkeologiska undersökningar. Trots det menar Mathias Bäck och Tomas Westberg att det inte är alla stadsarkeologer som verkligen tänker kontextuellt.

– Kontextuell arkeologi handlar inte bara om att lyfta det yngsta lagret först, utan om att spåra handlingar över tid. För varje lager måste man fråga sig varför det finns här och ser ut som det gör, säger Mathias Bäck.

För att svara på sådana frågor tar arkeologerna hjälp av kvartärgeologer och analyser av makrofossil, parasiter, pollen och fröer. På så sätt går det till exempel att ta reda på om lagret har använts till odling eller om det är ditforslat. I städerna har det nästan alltid skett stora omflyttningar av jord och byggmaterial.

– Av de hus som vi gräver ut här är i bästa fall de nedre delarna bevarade. Allt annat är bortplockat och återanvänt. Människor var fruktansvärt ekologiska förr, säger Tomas Westberg.

Det handlar också om att vara uppmärksam på små ledtrådar. Ben som står på högkant kan vittna om att en jordmassa har östs dit snabbt. Tunna så kallade tramphorisonter mellan två jordmassor kan å sin sida avslöja att aktiviteter har pågått på ytan under flera år.

– Det finns fortfarande de som tänker

Kvarteret Traktören ligger sida vid sida med Stora torget i Enköping. Arkeologerna dokumenterar varje lager med hjälp av surfplattor.

att ett lager som har en viss tjocklek måste vara ackumulerat under en viss tid. Men så metriskt och statistiskt kan man inte jobba, säger Mathias Bäck.

I stället menar han att man alltid måste se till helheten. Om man till exempel vet hur husen brukade vara byggda så blir det lättare att upptäcka gropar efter stenar från en vägg som senare har plockats bort.

– I stadsarkeologins barndom på 1970-talet tog man ofta bort all jord som fanns mellan husgrunderna, så att man bara dokumenterade dessa. Det blir snyggt och fint, men då missar man väldigt mycket, säger Mathias Bäck.

Resultatet av det kontextuella tänkandet blir en högupplöst bild av det förflutna. Så kunde Mathias Bäck och Tomas Westberg vid en grävning i Falun se att ett 1600-talshus hade bytt funktion tre gånger inom loppet av ett tiotal år: från tyskt bostadshus till krog och senare fähus.

”Människorna var fruktansvärt ekologiska förr”

– Vi hittade många mynt i flera avgränsade lager, som gjorde att vi kunde datera de olika funktionerna väldigt väl. Tidigare har det varit omöjligt att se så korta kronologiska sekvenser, säger Mathias Bäck.

Förutom daterade mynt och keramikskärvor använder arkeologerna bland annat dendrokronologi – åldersbestämning med hjälp av årsringar i trä – för att avgöra hur gamla lagren är. Det är en tillförlitlig metod som kan leda till väldigt exakta dateringar av hela lagersekvensen. (Se även sidan 18.)

På så sätt kunde Mathias Bäck vid en undersökning i Nyköping datera medeltida tysk keramik så att den blev tio år äldre än som var känt från produktionsplatserna i Tyskland. Det har lett till att keramikens kronologi måste korrigeras i hela Nordeuropa.

– Vi kunde också sluta oss till att kärnen måste ha kommit hit vid ett och samma tillfälle. Det finns en tendens att förutsätta att nya företeelser inte spreder så snabbt förr i tiden, men här har det skett på så kort tid att den inte ens går att se i det arkeologiska materialet, säger Mathias Bäck.

Den större noggrannheten leder även till att mängden fynd ökar. Vid grävningen i Falun ökade antalet kända 1600-talsmynt från staden med flera hundra procent, trots att undersökningen bara skedde på en liten yta.

I Enköping söker arkeologerna dessutom igenom vartenda lager med metalldetektor.

– Mer omfattande fyndprofiler ger mer information om de sociala sammanhangen. När man gräver grovt får man bara in keramik och större föremål, medan man missar små figuriner, pilgrimsmärken och sådant. Då kan man inte säga lika mycket om sociala skikt, säger Tomas Westberg.

Den kontextuella arkeologin är vanligast vid undersökningar i städer, där det finns många och förhållandevis välbevarade lager. Men Mathias Bäck och Tomas Westberg tror att alla arkeologer – inte minst inom järnåldersarkeologin – skulle vinna på att tänka mer kontextuellt.

När Mathias Bäck prövade metoden vid den stora handelsplatsen Dorestad i Nederländerna upptäckte han till exempel ett helt system av diken, som arkeologerna på platsen hade missat. Och i Norge har arkeologen Terje Gansum identifierat lager i gravhögar, som visar att det har hänt väldigt mycket i högarna sedan den ursprungliga begravningen.

– Ju fler arkeologer som någon gång jobbar med städer, desto mer kommer metoden att spridas. När man väl har förstått hur man ska tänka är det nästan omöjligt att göra på något annat sätt, säger Mathias Bäck.

Vid tiden för intervjun är arkeologerna i Enköping nere vid övergången mellan 1300-

Ett sannolikt pilgrimsmärke som föreställer Jesus på korset.

Den övre korsarmen i korset eller krucifixet har ett hål där ett snöre eller rem kan träs igenom.

Texten på ringen är sannolikt en bön eller ett kort bibelord.

och 1400-tal. Det senmedeltida stadskvarteret med bostäder och fähus längs en enkel gata har just börjat ge vika för den odlingsjord som täckte området under andra halvan av 1300-talet – förmodligen en konsekvens av digerdöden och Enköpings ekonomiska nedgång, när Mälaren drog sig tillbaka på grund av landhöjningen.

Några månader senare har arkeologerna hunnit gräva sig ända ner till slutet av 1100-talet. På den tiden var platsen ett flackt hamnområde, där man drog upp sina båtar och förvarade fiskeredskap. Arkeologerna har också upptäckt en 40 meter lång träbrygga.

Under projektets sista fas har arkeologerna valt att arbeta grövre med grävmaskiner, eftersom det handlar om omfattande utfyllnader i strandzonen. Men de har ändå fortsatt att gräva upp ett lager i taget. Mathias Bäck menar att det är avgörande för den kommande analysen. Han jämför med den grekiska mytens Theseus, som lade ut en tråd efter sig när han gick in i en labyrinth för att kunna hitta ut igen.

– Nu har vi kommit längst ner i labyrinten. Om vi inte hade dragit tråden hela vägen hit så hade det varit väldigt svårt att nysta tillbaka händelseförloppet till nutid igen. ■

Staffan Eng är frilansjournalist.